

ERKIN OXUNJONOV,
tarix fanlari doktori,
Toshkent Davlat Sharqshunolik
Universiteti professori

USTOZNI ESLAB

(Akademik Aziz Qayumovning 95 yilligiga)

Annotatsiya: Maqola muallifi A.P.Qayumov bilan qachondan tanishgani haqida hikoya qiladi. Akademik Aziz Qayumov yirik olim, rahbar va jamoat arbobi sifatida uning faoliyatida, taqdirida o'ynagan muhim o'rni haqida batafsil yozilgan.

Kalit so'zlar: A.P.Qayumov, tarixchi, dissertatsiya, maslahat, kutubxonachilik, kitob tarixi, hayratli darajada, ijodiy muhit.

Аннотация: В статье автор воспоминаний рассказывает о том, как он впервые познакомился с А.П.Каюмовым. Подробно написано, как потом крупный учёный, руководитель, общественный деятель сыграл в его судьбе важную роль.

Ключевые слова: А.П.Каюмов, историк, диссертация, совет, библиотековедение, история книги, в удивительной степени, творческая атмосфера.

Hayot meni ko'plab yaxshi odamlar bilan uchrashtirdi. Ular o'zlarining samimiy munosibatlari bilan mening taqdirimda katta ahamiyatga ega bo'lishdi. Ular oz emas, biroq A.P.Qayumovning o'rni alohida. Sababi u hayotim va mening tadqiqotchi sifatidagi taqdirimda belgilovchi rol o'ynadi.

Unga meni 1969-yil martida, o'sha mahal moskvalik talaba sifatida tanishtirishdi. A.P.Qayumov Moskva shahrida O'zbekiston Davlat kinosining vaziri sifatida xizmat safarida edi. Bu qirq uch yoshiga nisbatan yosh ko'rinadigan norg'ul, katta boshli, keng yelkali, qo'l-oyoqlari baquvvat kishi

edi. Umumiy tanishlarimiz huzurida u mening ota-onam, o'qishim haqida so'rab surishtirdi, ta'kidlashicha, mening bo'lg'usi jurnalist hamda kitob madaniyati tarixchisi mutaxassisligim, albatta, respublikada qadrlanadi.

Ertasiga men hattoki uni aeroportga kuzatish sharafiga sazovor bo'ldim. Bu ikki soatlik qora "Volga"dagi suhbat (asosan ular gapirgan edi) menda uni kuchli quvvayi hofizalarini, o'zbek va rus tillarini mukammal biluvchi notiq, hayotni chuqur va mukammal idrok etuvchi bilimdon sifatida namoyon etdi.

Mening Aziz Po'latovich bilan ikkinchi uchrashuvim sakkiz yildan so'ng 1977-yil mart oyida, aspiranturani bitirganimdan keyin bo'lib o'tdi. O'shanda u Madaniyat institutining rektori sifatida meni Kutubxonachilik fakultetiga o'qituvchi qilib ishga qabul qildi. Dissertatsiyamning himoyasi 1977-yil 7-iyun kuniga belgilandi, shu sababli aprel oyida Moskvada bo'lishim shart edi. Aziz Po'latovich menga apreldan iyul oyigacha maoshimni berishga buyruq chiqartirib, ezgu istaklar bildirib safarga otlantirdilar. Men baxtiyorligimdan yettinchi osmonda edim, ota-onam esa Ollohdan Aziz Po'latovichga jamiki ezguliklarni so'rab qolishar edi. Men keyinchalik Qo'lyozmalar institutida ishlayotganimda, umr yo'ldoshim Moskva Davlat universitetining kunduzgi aspiranturasida o'qiganida, Aziz Po'latovich meni bir necha marotaba (1980–1982 yillarda) Moskvaga oldindan 3-4 oylik maosh bilan davomli xizmat safariga yuborgan edi. Domla aytar edilarki: "Er-xotinning uzoq muddatga ajralishi yaxshi emas, vaholanki, sizlarda o'g'il bola

o'smoqda. Men bilaman, sizlar u yerda ko'p vaqtlaringizni kutubxonada o'tkazasizlar, ilmiy ish bilan mashg'ul bo'lasizlar".

1978-yilning yozida birinchi kitobim nashrdan chiqdi. Unda qo'lyozma va toshbosma bo'yicha ilmiy ishlarni ko'rib chiqqan edim. Aziz Po'latovich meni suhbatga chaqirib oldimga katta vazifani qo'ydilar. "Bizning o'quv rejamizda, – aytgan edi u, – "Kitob tarixi" fani bor. Talabalarimiz o'qiyotgan darslik moskvalik mualliflarniki, G'arbiy Yevropa mamlakatlari va Rossiyaning kitob madaniyati tarixini yoritadi. Bizga O'rta Osiyo va O'zbekiston bo'yicha darslik kerak. Sizga taqdirlarning o'zi XX asr O'zbekistonining kitob tarixi tadqiqotining muallifi sifatida O'rta Osiyo va Qozog'iston mintaqalarini 2,5 minglik kitob madaniyati tarixi bilan shug'ullanishni buyurmoqda. Bu mavzu bir necha o'n kandidatlik va doktorlik ilmiy ishlariga mavzudir. Shu ishga tezlik bilan kirishishingizni maslahat beraman. Oyda bir marotaba uchrashib tadqiqot qanday olib borayotganligini muhokama qilamiz. Birinchi maslahatim: saharda, taxminan soat 4-5 ishlash kerak. Kechqurun uxlaror. Shunda 6-7 soatlik uyqudan keyin, aynan ertalab sizga yaxshi fikrlar keladi.

1979-yil sentyabr oyida Aziz Po'latovich Fanlar akademiyasi Qo'lyozmalar institutiga direktor etilib tayinlandi va meni institutga ishga o'tkazdi. Men birinchi kunlardan oxirgi 25 asr yozuvi, qo'lyozma, toshbosma, kitob, kutubxonachilik tarixi, bibliografiya, kitob savdosi bo'yicha keng qamrovli mavzuni yaratishga kirishib ketdim. Mavzu bo'yicha ish hamda Aziz Po'latovichning maslahatlari men 1985-yilda Madaniyat institutiga qaytganimdan keyin ham davom etdi. Aziz Po'latovich bilan birgalikdagi ishlarimiz natijasi, ya'ni mavzu bo'yicha bir nechta darslik va monografiyalar ilmiy jamoatchilikka ma'lum. Hozir Madaniyat va san'at institutidagi o'quv jarayon va talabalarning bilim olishlari fundamental darsliklar bilan ta'minlangan: "Vatan kutubxonachilik tarixi. Qadimiyat va o'rta asrlar", "Vatan kutubxonachilik tarixi. XIX asrning ikkinchi yarmi – XX asr", Kutubxonashunoslik, bibliografiyashunoslik, kitobshunoslik nazariyasi va tarixi".

Ustozga cheksiz hurmat va ehtiromimdan ularga huda-behuda murojaat qilmas edim, ularning vaqtlarini, sog'liqlari va kuchlarini avaylar edim. Lekin qiyin kunlarida hamisha yonlarida bo'lishga harakat qilar edim. Uy sharoitida domla ishxonadagi, kabinetidagiga qaraganda mutlaqo boshqacha bo'lar edilar. Hamisha xushmuomala, shirinso'z, otalardek g'amxo'r. Bir safar men

ustozni statsionarda davolanayotganda ko'rishga borganimda (meni qancha qarshilik qilishimga qaramay), menga shirin gapirib shunday qildilarki, kimdir olib kelgan ovqat bilan to'ydirib mehmon qildilar. Shu munosabat bilan beixtiyor Aziz Po'latovich 1944–1947-yillarda O'ODU (hozir Mirzo Ulugbek nomidagi Milliy universitet) Sharq fakultetida bir guruhda u bilan o'qigan uzoq qarindoshimiz Vahob aka Yo'ldoshevni guvohligi esga keladi. Katta tanaffus vaqtida Aziz Po'latovich oldiga filfakda o'qiyotgan kichik ukasi Lazizni chaqirib, qo'ynidan nonni olib uni bo'lib, katta bo'lagini ukasiga berar ekan.

U qanday hazil-mutoyiba qilar va o'zgalarni hazilini qadrlar edi! Domla gohida hamsuhbatlarini hayratli darajadagi xandon qahqahadan notabiiy pichirlashib qorinlarini ushlab, bukilib kursilaridan egilgudek kuldirar edi. Kulgi jarayonidagi o'z o'rnidagi bir qo'shimcha, aniq ibora yoki nozik kulgili fikr, umumiy kulgi to'liqlarini uch hattoki besh baravar ko'tarib ketar edi. O'zi ham boshini orqaga tashlab chiroyli va zavqli kular edi. Askariya Aziz Po'latovichning sevimli jabhasi edi. U hayotni aqli hazil, yumor, kulgisiz tasavvur qilmas edi. Har qaysi o'z chiqishlarida, odamlar oldidami yoki hamkasblarning davrasidagi jiddiy suhbatdami, u har doim yumor va hazil uchun o'rin topar edi. Aka-uka Aziz va Laziz askiyadagi hazillarga o'tkir javob berish qonlarida bor edi, ular askariya ummonida baliqdek suzar edilar. Meni Aziz Po'latovich bilan tanishtirgan umumiy tanishimiz bir yangi yilni aka-uka bilan yuqori mansabdorlar davrasida kutib olganliklari haqida hikoya qilib bergan edi. O'tirishda bitmas-tuganmas hazil, yumor, Sharq va G'arb xalqlari hayotidan latifalar, odamlar tushib qoladigan kulgili hayotiy vaziyatlari, achchiq qochirim va nozik iboralar ishlatishgan edi. Aka-uka juftligi so'zni navbatma-navbat olib, davradagilar bir daqiqaga bo'lsa ham kulgidan to'xtamay, bukilgan qaddilarini ko'tarib, yuzlarida amaldorlarga xos ifodani aks ettirishga yo'l qo'ymadilar. Yangi yil oqshomida kechqurun soat o'ndan sahar soat to'rtgacha bu ikki aka-ukaning aql-zakovatiga maftun bo'lib o'tirib, kulgidan cho'zilib yotib qolgudek bo'lgandik.

Psixologiya bo'yicha ilmiy-ommabop kitoblaridan birida Aziz Po'latovichdek shaxslar "tabiat qo'ynidagi sayr qiluvchi sintonik" (sintonik-"hamohanlik", "muvofiglik") deb belgilanib, sochi to'kilayotgan katta boshli, harakatchan, boy ifodaviy ohangli nutqga ega inson nazarda tutiladi. Tabiat quchog'ida sayr qiladigan sintoniklarga xos bo'lgan empatiylik ("hissiyotga kirib boruv-

chi”, “hamdardlik”) domlaga mutlaqo notanish odamlar bilan oson muloqotda bo’lib, umumiy o’zoro bir-birini tushunish uchun hech qanday “surkalishni” talab qilmas edi. Aziz Po’latovich bilan bo’lgan bu muloqat vaqtida hamsuhbatida yuzakilik yoki rasmiy xushmuomalalik taassuroti yuzaga kelmagan. Tabiat quchog’ida sayr etuvchi sintoniklarga nimalar xos bo’ladi. Ular mutloq samimiyat bilan sizning muammoingizga kirib ketishadi, hozirlik bilan hamsuhbatini har qanday kechinmalari va tashvishlarini tayyorgarlik bilan bo’lishib, o’z tashvishlari haqida bajonidil gapirishadi. Domla hamsuhbatini yarim og’iz so’zidan tushunar edi. Bunda betakalluflik haqida gap bo’lishi mumkin emas edi. Aziz Po’latovich hamma yaqqol sintoniklar kabi butun vujudi bilan hayotni sevar va oddiy edi. Uni hamma bilar va u ham hammani bilar, u doimo o’zining maslahati va amali bilan yordam berishga tayyor, ishonchli, insoniy – unga tayansa bo’lardi. Ajoyib tashkilotchi, uning faoliyati ko’lami – bir ishdan ikkinchisiga tezlik bilan o’tish, uni qaytadan tashkillashtirish, idrok etib, vaqtning tig’iz yetishmasligi sharoitida harakat qilish – buning hammasini mohirona va yengillik bilan qilmoq.

Aqlli va iqtidorli inson Aziz Po’latovich hamma jabhada iste’dodli edi: Parlament deputati sifatida davlat ishlarini bajarishda, o’zbek adabiyoti tarixini yaratishda, buyuk Alisher Navoiy va Zahiriddin Muhammad Bobur ijodiy meroslarini, XV–XIX asr Qo’qon adabiy muhiti shoirlarini o’rganishda, ijtimoiy mavzu bo’yicha turli ilmiy ishlarni yaratishda hamda respublikamizdagi ilmiy tashkilotlarni tashkil etishda, ilmiy jamoalarda rahbarlikda (MK o’quv muassasalari bo’limi, Sharqshunoslik, Til va adabiyot, Madaniyat, Qo’lyozmalar institutlari, kinomatografiya bo’yicha Davlat Qo’mitasi). U davlat kinosi bilan vazir lavozimidan ketgandan keyin ham aloqani uzmad. Umrining oxirgacha Davkino Kollegiyasining a’zosi bo’ldi. Yirik kinorejissyor Shuhrat Abbosov, boshqa rejissyor va ssenaristlar bilan do’st bo’lgan. U eng suyuqli va e’zozli Fanlar Akademiyasining Abu Rayxon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti bo’lgan hamda undagi dissertatsiyalar himoyasi bo’yicha Kengashning a’zosi etib saylangan. Uning tarbiyasi va ilmiy rahbarligi ostida yuzlab ilmiy darajaga da’vogarlar o’tdi va yana shunchasi ilmiy tarbiyasini oldi.

Aziz Po’latovich ishlagan hamma joyda u haqiqiy ijodiy muhit yaratar edi.

O’zining shaxsiy namunasi bilan odamlarga tadqiqot va badiiy izlanishni ruhini, uzluksiz ilmiy

o’sish ishtiyoqini solar edi. Masalan Qo’lyozmalar instituti faoliyati davomida (1979–1998) u so’g’dshunoslik, qadimgi yozma yodigorliklarini paleografiya, tyurkologiya, uyg’ur yozuvida-gi yozma yodigorliklar, yozuv tarixi va nazariyasi (grammatologiya), kitobshunoslik va kitob madaniyatining tarixi, o’rta asr kitobati atamashunosligi va tipologiyasi, arab, fors, turkiy tillardagi o’rta asr yodgorliklari manbashunosligi va matnshunosligi, tilshunoslik, germenevtika, adabiyot tarixi manbashunosligi, o’rta asr tazkiranavisligi, Sharq va G’arbni madaniy va adabiy aloqalariga e’tibor qaratdi. Shu bilan birga, barqaror hisoblangan adabiyot tarixi, adabiyotshunoslik, kodikologiya kabi fanlar masalalarini ishlab chiqish va, albatta, Sharq qo’lyozmalarining va toshbosma kitoblarini tavsifi, ularning kataloglarini tuzish va nashr qilish davom ettirildi. Va bu ishlarning natijasi o’laroq o’nlab yangi kitoblar, dissertatsiyalar, ilmiy kashfiyotlar va umumlashmalar yuzaga keldi.

Aziz Po’latovich o’zining betakror izini nafaqat davlatimiz ilmiy hayotida qoldirdi, balki uning ijodi manografiya va badiiy asarlar shaklida xalqimiz ijtimoiy ongiga mustahkam kirib borib, uni bilgan yuzlab insonlarning tarjimai hollarining fakti bo’ldi. U o’z faoliyatida birinchi o’ringa davlat va xalq manfaatini qo’yar edi, insonlarda hammadan ham vijdonni, olijanoblik, aql va bilimni qadrlar edi, o’zi va o’zgalar kamchiligining ustidan yaxshigina kulishni, odamlar o’rtasida o’rta asr munosabatlarini yomon ko’rar edi. Billurdek sof inson, u sovet fan doktori maoshiga kun kechirib, 80-yillar oxirida akademik oyligiga yashab, ovqatda kam-suqum, odmi kiyinib, o’z vaqtida unga berilgan hukumatni alohida kvartirasidan, shaxsiy uyi va hovlisi borligini dalil qilib olmasdan, so’ngra esa yigirma yil mobaynida har chorakda o’g’lining kooperativ uyiga oyligidan pul to’lagan. Katta optimist, hayotni turli ko’rinishlarida sevgan, oilaviy qadriyatlarni ulug’lagan, rafiqasi Inessa Vladimirovna bilan qariyb yetmish yil muhabbat va inoqlikda yashadi. U erkak va ayol o’rtasidagi sevgini yuqori qo’yar, ayollar tamonidan sevilgan, o’zi ham ulardagi go’zallikni yaxshi ko’rgan. Aziz Po’latovich bunyodkorlik ruhiga ega shaxs, o’z atrofida toza va sof tashqi energiyani (aura) yaratar edi, tom ma’noda milliy o’zbek jamoat arbobi – gumanitar sohada jadidlar an’analarining vorisiy davomchisi bo’lgan.

Ruschadan Baxtiyor TOIROV tarjimasi